Örkény István: Macskajáték

— Bemutató a Marosvásárhelyi Állami Színházban —

Új szerző ismeretlen darabja (esetleges sajtó-beharangozások ellenére) terra incognita a nézö számára. Megismert szerző új darabja — próbatétel: amikor megnézzük, tudni akarjuk, hogy jól ítéltük-e meg első találkozásunkkor.

Örkény István pár évvel ezelőtt a **Tótékkal** mutatkozott be közönségünknek; hallottunk róla meg a sikereiről addig is, de első igazi Örkény-élményünket a marosvásárhelyi magyar együttesnek, közelebbről Lohinszky Loránd mesteri alakításának köszönhetjük. Azóta tudjuk valójában, hogy Örkény világhíre tényleges értékre épül — nem mondvacsinált. Hogy életének nagy-nagy élménye, gejzirként fel-feltörő ihletforrása a második világháború. Hogy színpadi helyzeteit s párbeszédeit gyakran szokta ad absurdum kiélezni ismétlések-fokozások révén. És hogy valószerű fantasztikus történéseiből többé-kevésbé elferdült jellemképekbe sűrített fájó igazság feslik ki.

Ezekben a napokban ugyanazt, ám mégsem ugyanazt az Örkényt láttuk viszont. Giza és Erzsi első telefonbeszélgetésétől kezdve ráismerünk egyéni stílusjegyeire, így a gépfegyverkattogásra emlékeztető dialógus magával sodró fütöttségére. („Erre mit mondott? Hogy nem lehet mindent kiírni. Erre mit mondtál? Hogy lehet. Erre mit mondott? Hogy nem lehet...") A szellemes, telibetaláló bemondások sem sokáig váratnak magukra. De eddig nem tapasztalt, új vonást (vagy inkább barázdát?) is fedezünk fel Örkény írói arculatán: valami bölcs rezignációt, savoir vivre-t, mely a leghajmeresztőbb magatartás hordozójától sem tudja megtagadni az örök humánumnak kijáró tiszteletet, megértést.

A többé-kevésbé elferdült jellemkép ebben a legújabb, de már szárnyra kapott darabban özvegy Orbán Béláné, a hajdan szép Szkalla lány: az ő ráncosodó arcát tükrözik vissza Giza féltőaggódó levelei és a végnélküli telefonbeszélgetések; Erzsi lelki zűrzavarába engednek bepillantást a fogyó életét betöltő egyéb szereplők; e fura-eredeti, érzékenységét dünkitörések páncél-védelmében melengető, súlyos válságon áteső asszony lelki-szellemi habitusa áll a (lényegében pofon-egyszerű) bonyodalom tengelyében. Az átmenet középkor és kezdődő öregkor között tudvalevőleg meggondolatlan vétkek, szertelenségek, kétségbeesésben gyökerező túlzások és szembeszökő féktelenségek közepette megy végbe: ezt példázza Örkény tragikomikus hősnője.

Orbán Béláné képtelen megnyilvánulásai közül főleg néhány drasztikus kiszólás hökkenti meg a nézők egy részét. Finomlelkűségükben — úgy hisszük — túl szigorúan ítélik meg a szerzőt: mert ha képzeletben felállítjuk a szoba-színpad negyedik falát is, azaz magányában „hallgatjuk ki" Erzsi zsörtölődését, erősebb kifejezés is megüthetné a fülünket bizonyára. Örkény azonban eleve a megértés igényével közelíti meg hősnőjét s hasonló viszonyulást feltételez a nézőben is. A darab kiindulópontját alkotó kisregényben ezért idézteti Gizával La Rochefoucauld maximáját: „En vieillissant, on devient plus fou et plus sage". (Ha megöregszünk, bolondabbak leszünk s egyben bölcsebbek). A nagyobbik, időközben megbénult és elszármazott Szkalla lányban a bölcsesség kerekedik felül. A kisebbikben — a bolondság.

Hihetetlen, mennyi mindent szuggerál és ábrázol Örkény az alig száz oldalnyi kisregényben, s a lényegből a színpadi változatban sem rekedt ki úgyszólván semmi. Az író dramaturgiai titka — ha nem tévedünk — a nézővel létrehozott közvetlen kapcsolat. Nyugodtan és magabiztosan terelgeti erre-arra figyelmünket, hiszen tudva tudja, hogy a színpadi megjelenítés konvencióival épp úgy tisztában vagyunk, mint ő. Fény és sötétség váltakozásával old meg látszólag nehéz átmeneteket, a különböző alkotóelemek együvétartozását ugyanis igazából a logikus összefüggés biztosítja, miértis két-három „kapcsolás" után fel sem tűnik többé az Örkény-teremtette konvenció, annyira lenyűgöz az, amit tesznek-vesznek s gondolnakmondanak a szereplők. Pirandello és újítótársai óta jutányos áron beszerezhető siker-forrás lett a formabontás: Örkény Istvánnál — mint a korszerű mai dráma legjobbjainál — ez a formanyelv a velejéig modern tartalomhoz simuló köntös.

Egyszerűség, modernség: ebben a két kvalitásban foglalható össze a marosvásárhelyi tolmácsolás művészi értéke is.

Kovács György, a nép művésze, nem szorult a szerzői utasításra, mely szerint ezt a darabját úgy kell játszani, mintha egyetlen mondat volna; „testté lett" rendezői koncepciójából eleve kitűnik, hogy másként el sem tudta volna képzelni a Macskajátékot. Innen az újszerű „mondatfűzés" természetessége a mű megjelenítésében: ami más rendező kezén talán önmutogató hivalkodássá fajulna, az itt a szövegnek alárendelt gördülékeny eljárás mindössze. Még arra sincs szükség, hogy Giza mímelje a tárcsázást, Erzsi vagy Egérke a levélírást: a monológszerű levél izgalmas párbeszéddé bővül, mihelyt a borítékot felbontó címzettet magunk elé képzeljük, a telefonbeszélgetések meg éppenséggel emberközelbe varázsolják a két leánytestvér jelenét-múltját egyaránt. Ám ez még csak a színpadi megfogalmazásban érvényre juttatott egyszerűség. A Racine-ékra emlékeztető keresetlenség magyarázata ebben az esetben a világosan körvonalazott jellemekben és a szereplőket egybekötő kapcsolatok tisztázottságában rejlik. A rendező kiváló érzékkel és mértéktartással kalauzolja szereplőit az aranyközépúton puszta szövegmondás és maradéktalanul megjátszott szöveg között. Aminek nem mindennapos eredménye az, hogy az előadásnak van egységes légköre, eszmehű atmoszférája. A tudatosan lefogott, tompa játékstílust legfeljebb kivételesen töri meg rikító szín, elütő hang, de ebben inkább a színész a ludas. Gondolunk itt Illyés Kinga premier planba hozott jelenetére, annak is a végére, amely valóságos külön „számként" válik ki az egyébként tökéletes alakításból.

Modernség a másik értékmérő erénye az előadásnak. Modernségen azonban nem holmi divat érvényesülését értjük, hanem realisztikusan vázolt korrajzot, az érdekfeszítő bonyodalom mögött felsejlő társadalmi hátteret. A Macskajátékot úgy is lehetne játszani, hogy Erzsin és a bemondásain kívül mindenki és minden elsikkadjon szövetében. Kovács György nem így játszatja. Ügyel arra, hogy a legmellékesebb, néha alig megemlített figura is hozzájáruljon a körkép teljességéhez; ezért a Münchentől Budapesten át Létáig cikázó figyelmünk s az 1918/19-től napjainkig átfogott idő egész történelmi súlyával jelen van a színpadon. E céltudatos színrevitel fényében mély értelmet, lelkekben-elmékben továbbgyűrűző kicsengést kap a tételszerűen is leszűrt végső megállapítás, hogy a Nyugatra szakadt Giza élete (a megtévesztő látszat ellenére) „téli álom volt, mert fél a hidegtől", az Erzsié viszont megérné, hogy újrakezdjék.

Három szép nagy alakítás élményét visszük magunkkal a Macskajáték előadásáról. Az Illyés Kingáéról szóltunk, de csupán egy ponton kérdőjeleztük meg; a játékából kirajzolódott „Egérke" egyébként a maszktól a mozgástechnikáig mindenben tökéletes mása a figurának. Tanai Bella az utóbbi évek legszebb-legemlékezetesebb teljesítményét nyújtja: komplex felfogásában annyi szín és színváltás, mélység-felületesség, hidegvér és kapkodás, báj és slamposság jellemzi Orbán Bélánét, hogy akarva nem akarva elfogadjuk olyannak, amilyen, együttérző rokonszenvvel s szánakozó együttérzéssel követve ide-oda vetődését. Szamossy Kornélia elejétől végig igazolja az elbeszélő Örkény megállapítását Gizáról: „Olyan szép volt, hogy a mentősök se bírták róla levenni a szemüket". Szerepe szűkebbre szabott lehetőségei között éli a befelé forduló, béna öregasszony gondolkodó mindennapjait s még valami: az említett háttér legtöbb fehér foltját ő tünteti el számunkra.

A mellékszereplők közül a vásárhelyi színpadon elsősorban nem Csermlényi Viktor (Bartos Ede) és Paula (Mende Gabi) domborodik ki a három nő-alak oldalán, hanem inkább Erzsi lánya, Ilus (Bálint Márta) és sebész férje, Józsi (Nemes Levente.) Bartos Edében, bár végigérzi-gondolja Viktor „svindlerségét", hiányoljuk a figurális átlényegülést: más, mint amilyennek Erzsi előzeteséből elképzeltük magunknak. Mende Gabi, ellenkezőleg, az adekvát külső megjelenéshez nem tud kellő szellemi tartalmat hozzáadni. Nemes Levente és Bálint Márta közös erővel érzékeltetik, mennyire nincs hová menekülnie szegény Orbán Bélánénak, alakításuk azonban külön-külön is szép, amennyiben Ilus racionális gondolkodása és rideg-praktikus életvitele, illetve Józsi szórakozottsága, majd váratlanul megszólaló embersége világosan kitetszik belőle. Kőszegi Margit érdemes művész (Adél) egyetlen jelenése ellenére bizonyítja be ezúttal is, hogy a vásárhelyi színház nélkülözhetetlen tagja, kedves Margit nénije.

És az előadás modernségét s egyszerűségét kiemelő sikerrel „szerepel" Kölönte Zsolt, mint díszlet- és ruhatervező.

OLÁH TIBOR